

Saulėtekio stebėjimas per Rasas kaip senasis religinis potyris

Vasaros saulėgrįža – ilgiausių dienų, aktyviausios Saulės raiškos, jos įtakos gamtai ir žmonėms tarpnis mūsų geografinėse platumose. Šviesa ir šiluma, priešingai nei metų pabaigos solsticija, šiuo metu ima viršų. Suklesti augalija, atsiskleidžia vegetacijos, vaisingumo galios. Šią gamtos darną Kosmose ir mūsų aplinkoje prasmingai atspindi birželio 24 dienos išvakarėse pradedamos šventės Rasos (Joninės).

Išskirtinio dėmesio per šią šventę sulaukdavęs saulėtekis. Pasak Marijos Gimbutienės, saulėtekiai per vasaros saulėgrįžą buvę nepaprasti, nes nuo pat ankstyvo ryto akylesni žmonės stebėdavo „šokančią“ Saulę. Laukdami šios šventės lietuviai ir jų kaimynai beveik visą naktį neužmigdavo, kad nepažiopsotų pirmųjų šventojo saulėtekio spindulių (Gimbutienė 1994: 15). Analogišką faktą apie šią šventę švenčiančius kupiškėnus patvirtino ir Elvyra Dulaitienė-Glemžaitė: „Kaimo jaunimas laukia saulės patekėjimo, kad pamatytų saulės vainikus; paskui giriasi, kad jau kelintą kartą juos mato“ (Dulaitienė-Glemžaitė 1958: 229). Joninių naktį nemiegodavę ir latviai, kurie taip pat stebėdavo rytmetinę Saulės raišką – jos šokį, supimąsi.

„Šokanti“ Saulė yra vienas ryškiausių aptariamų šventės apeigų ir tikėjimų provaizdžių, žinotas ir praktikuotas ne tik lietuvių, bet ir latvių. Latvių kalboje ir tautosakoje Saulės judėjimo veiksmai virš Žemės per *Līgo* šventę nusakomi būtent žodžiais, reiškiančiais šokimą, sukimąsi, lingavimą: *dancot* – „šokti“, *rotāt* – „suktis, žaisti“, *līgot* – „suptis, linguoti“ (Biezais 1972: 322):

<i>Saulite dancoja</i>	<i>Saulytė šoko</i>
<i>Sudraba kalnā,</i>	<i>Ant sidabro kalno,</i>
<i>Zeltitas karpītes</i>	<i>Auksuotomis karpaitėmis</i>
<i>Kājiņāi.</i>	<i>Ant kojeliu.</i>

(BDS 33992-0)

<i>Nu sāka saulīte</i>	<i>Pradėjo Saulytē</i>
<i>Rotātiesi,</i>	<i>Žaisti,</i>
<i>Te bij rītā,</i>	<i>Čia ji buvo rytā,</i>
<i>Te vakarāi,</i>	<i>Čia vakarā,</i>
<i>Te nu līgo</i>	<i>Čia lingavo</i>
<i>Dienas vidu.</i>	<i>Vidudienī.</i>

(Biezais 1972: 325)

<i>Līgo saule launagā,</i>	<i>Saulē sūpuojasi popietē,</i>
<i>No launaga vakarā;</i>	<i>Iš popietēs į vakarā.</i>
<i>Ta līgoja brāļu māsā</i>	<i>Sūpavosi broliu sesuo</i>
<i>No tautām bālīņōs.</i>	<i>Parėjusi pas brolelius.</i>

(BDS 26640-0)

Įsivaizdavimas, kad Saulė „šoka“, „žaidžia“, „supasi“ pavasarį ar per vasaros solsticiją, žinomas ir Šiaurės Europos tautoms, plačiam slavų arealui. Lietuvių tikėjimuose, paliudytuose ne tik praėjusiame šimtmetyje, bet ir XIX a. didžiojoje krašto dalyje, Saulės „šokis“ per Rasas taip apibūdinamas:

[...] *tą rytą* [Joninių – N. L.] *saulė tanciavojsi* [...] (Daukantas 1976: 543).

Šv. Jono rytą, sakėsi mano vargdieniai, kad kiekvienais metais mato saulę šokinėjančią. Atrodo, čia bus koks įvaizdis iš pagoniškųjų laikų, kada lietuviai garbino saulę [...] (Jucevičius 1959: 200).

Žemaičiai teigia, kad Joninių rytą Saulė linksminasi, šokinėja, šoka (Buračas 1993: 271).

Pagalčiau išaušta Joninių diena, kuri toli gražu nėra tiek svarbi kaip praėjusi naktis. Teko saulė, tačiau šiandien ji nepaprastai teka. Užtekėdama „šoka“ (triskart pašokėja aukštyn ir žemyn) arba „rėdosi“ (mainosi įvairiomis spalvomis, plastena) (Zarasai, Antalieptė, Antazavė [...]) (Balys 1993: 240).

Saulė rėdosi, t. y. keliskart apsirengia ir pasirėdo naujuose rūbuose, o tuo metu, kai maino rūbą, esti tamsu (Zarasai, Dusetos, Antazavė). Saulė rodosi ir ruošiasi į v e s t u v e s (Dusetos) (Balys 1993: 241).

Taigi, iš tiesų šiuo metu patekėdama Saulė „šoka“, „šokinėja“: juda vertikaliai aukštyn ir žemyn ir keičia spalvas. Kupiškėnai tekančią Saulę per Rasas įsivaizdavo apgaubtą

Rasų šventės dalyviai po Saulės sutikimo. Kernavė. 1987
Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka

vainikų: „Joninių rytą saulė būna apsupta vainikais. Tie vainikai apie saulę sukasi, sukasi, bėga... Vieni vainikai būna kaip ir rausvi, kiti spalvingi kaip laumės juosta“ (Dulaitienė-Glemžaitė 1958: 229). Remiantis kitais lietuvių ir latvių tikėjimų liudijimais, Saulė tekėdama „šoka“ ir per Velykas, vadinas, dar ir pavasarį. Tačiau Rasų laikotarpis – Saulės kaip mitinio dangaus kūno raiškos metu rate kulminacija.

Per vasaros solsticiją ir apskritai yra palyginti daug ritualų su ugnimi, kurie asocijuojasi su dangiška ugnimi – Saule: „Naktį tos šventės [Rasų – N. L.] degino tuos šėtrus ir linksmindamos per ugnį šokinėjo [...]“ (Daukantas 1976: 541); „Stebulę užmaudavo ant ilgos karties galo, apipildavo degutu, dar šiaudų įkišdavo ir uždegę aukštai iškeldavo“ (Dulaitienė-Glemžaitė 1958: 228); „Dar visai neseniai Šiaulių apskr. Šiaulėnų valsčiaus kaimuose buvo paprotys Joninių išvakarėse ant aukščiausio kalnelio viršūnės iškelti kartį su uždegta dervuota ratų stebule, kuri dega kaip koks žibintas ir gražiai iš tolo šviečia. Aplink tą žibintą jaunimas šoka, ratuoja dainuodamas, protarpiais griežia armonika, smuiku ar klarnetu“ (Buračas 1993: 269); „Šv. Jono išvakarėse kiekvienas sodžius degindavo aukštai ant karties iškėlę stebulę“ (Panevėžio aps.) (Balys 1993: 213). Laužų ir karčių su pritaistytomis ant jų dervos statinaitėmis deginimas per vasaros saulėgrįžą būdingas ir latviams (Biezais 1972: 338–341). Aplink laužą susirinkusiųjų būdavo einama ratu, šokama ir dainuojama, šokinėjama per ugnį, tikint maginiu tokių apeiginių veiksnių poveikiu. Be apvalomosios, derlingumo žemei teikiančios galios, šios šventės laužų ir ant karčių iškeltų daiktų deginimas simbolizavo dangaus ugnį – Saulę.

Be to, Prūsų Lietuvoje Joninių vakarą nuo kalnų būdavo ritinami degantys lankai. Tiesa, Jonas Balys manė, kad šis paprotys ne vietinis, o „vokiškas“, paplitęs ne taip seniai: „Paskutinių šimtmečių bėgyje kai kuriose srityse, ypačiai toliau panemumyje, prigijo paprotys Joninių vakarą nuo kalnų ritinti degančius lankus... tačiau čia jau nebe vietinis paprotys, o vokiškas, rytuosna atneštas įvairių kolonizatorių“ (Balys 1993: 219). Šitoks ritualas per vasaros solsticiją praktikuotas ir kaimynų rytų ir vakarų slavų, skandinavų. Be abejo, tai aliuizija į dangaus skliautą „riedančią“ Saulę. Mircea Eliade lankų ridenimą nuo kalvų vasaros solsticijos metu laikė Saulės judėjimo dangaus skliautą kaip jos hierofanijos, tai yra šventybės raiškos Kosmose, imitacija liaudies tradicijoje (Элиаде 1999: 279). Apeigės ir panašių veiksnių per šią šventę logika aiškinama jų magine funkcija: taip siekta Saulės jėgų atnaujinimo, sustiprinimo, nes po vasaros saulėgrįžos jos teikiamos šviesos ir šilumos vis mažės (ten pat: 282). Toks ritualinę reikšmę turinčių laužų ar kitoks ugnies deginimas per vasaros saulėgrįžą būdingas bemaž visai Europai. Tai, be abejo, yra archajiška tradicija, matyt, susijusi su kokybiniais mus supančios gamtos virsmu, o ir apskritai su mūsų egzistencijai įtaką darančia visata.

Latvių mitologijos tyrinėtojas Haraldas Biezajis vasaros saulėgrįžą – *Līgo svētki* laiko netgi pagrindine Saulės švente (Biezais 1972: 12). Galima pritarti, kad vasaros solsticija baltų tradicijose buvo viena svarbiausių su Saule susijusių švenčių. Per vasaros solsticiją Saulės šviesos yra daugiausia, o naktis trumpiausia. Šiuo laiko tarpiniu šviesos ir tamsos kaitos ritmas tebeplūsoja, bet persvara yra šviesos pusėje ir, regis, Saulė „švenčia“ tą Kosmose ir gamtoje įvykstančią pergalę, todėl ji folklore vaizduojama kaip gyva būtybė, kuri „linksminasi, šokinėja, šoka“, „rėdosi“, „ruošiasi į v e s t u v e s“. Tiesa, neaišku, kieno vestuvės situotame tikėjime, užrašytame Dusetose, turimos omenyje – pačios Saulės, jos dukters ar kieno nors kito (Balys 1993: 241). Asociacija apie

vykstančias per Rasas mitines vestuves nuskamba šioje latvių dainoje: „Jānu diena svēta diena / Aiz visām dienām: / Jānu dienu Dieva dēls / Saules meitu sveicināja“ (JonL 404). („Jono diena šventa diena / Švenčiausia iš visų dienelių: / Jono diena Dievo sūnus / Sveikina saulės dukrā.“) Reikia turėti omenyje, kad lietuvių tautosakoje ir Mėnulis gali būti vadinamas *Dievo sūnumi*. Rekonstruojamas baltų dangiškujų vestuvių mitas pasakoja apie Saulės ir Mėnulio vedybas. Tačiau konkretus šių vestuvių laikas nenurodomas. Galima numanyti, kad šios vedybos kaip mitinis pavyzdys, paaiškinantis Mėnulio fazių kaitą, būdavo aktualizuojamos kiekvieną mėnesį per pilnatį ir šiai fazei pereinant į delčią. Tiesa, Liudviko Rėzos sudarytame dainų rinkinyje užsimeinama: „Mėnuo saulužę vedė / Pirmą / pavasarėlį“ (RD I 27). Bulgarų dainoje „Слънчева женитба за хубава грозданка“ Saulės vedybos siejamos su Jurginėmis (*Георгиевден*) (Иванов, Топоров 1974: 19). Lieka neaišku, ar dangaus šviesulių vedybų mitas būdavo atkartojamas kiekvieną mėnesį, ar tai buvo susieta su apibrėžtu laiku pavasarį, o gal vasarą.

Tad dainos ir tikėjimai apie „šokančią“ Saulę ir su ja susiję ugnies deginimo ritualai metų ciklo tarpsnyje, kai ji ilgiausiai išbūna dangaus skliaute, – tai įspūdzio apie šio dangaus šviesulio, suvokiamo kaip viršuje bevykstančios šventybės, raišką Kosmose perteikimas žodiniais tekstais ir maginiais veiksmais. Tas jautrus, intuityvus pasaulio jutimas šiuo astronominiu požiūriu ypatingu metu, atspindintis mitinio mąstymo reliktus išsaugojusiuose folkloro diskursuose ir etnografijoje, šiais laikais jau ne visada įsisąmoninamas. Nors Saulės ypatingumo ir jos ryšio su žemiškuoju pasauliu jausena aptariamoje situacijoje jau yra sumenkusi, vis dėlto ji gali prilygti religiniam išgyvenimui. Visata ir jos būvis, kurį regi ir jaučia žmonės, gali tokius potyrius pažadinti. Tad per vasaros saulėgrįžą akivaizdžiai ir bene stipriausiai pasireiškia soliarinis kultas, tiesa, simbolinėmis formomis. Įvykus šiam, žmonių suvokimu, religinę reikšmę turėjusiam įvykiui šventė baigdavosi.

Praėjus Rasoms gamtos būtis nors ir palaiptiesniui, bet iš esmės keičiasi. Ne tik menksta Saulės raiška, trumpėja dienos, bet ir sustoja augalijos vegetacija. Metų ratas pasisuka į antrąją pusę. Po rudens lygiadienio (ekvinokcijos) prasideda Algirdo Juliaus Greimo žodžiais tariant, „lėtai gėstančios Saulės agonija ir, pagaliau, žmonijos su baime ir viltimi laukiamas jos prisikėlimas“ (Greimas 1990: 473).

– NIJOLĖ LAURINKIENĖ –

Santrumpos ir literatūra

BDS – *Krišjāņa Barona Dainu skapis*: latvių dainas, tautasdziesmas, dziesmas; prieiga internete <http://www.dainuskapis.lv>

JonL – *Latviešu mitoloģiskās dainas*, izdevējs Michel Jonval, Paris: Librairie Picart, 1929.

RD – Liudvikas Rēza, *Lietuvių liaudies dainos*, t. I, paruošė Juozas Jurginis ir Bronius Kmitas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.

Balys, Jonas 1993. *Lietuvių kalendorinės šventės*, Vilnius: Mintis.

Biezais, Haralds 1972. *Die himmlische Götterfamilie der alten Letten*, Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag.

Buračas, Balys 1993. *Lietuvos kaimo papročiai*, parengė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas, Vacys Milius, Vilnius: Mintis.

Daukantas, Simonas 1976. *Raštai*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys, tekstą paruošė B. Vanagienė, t. I, Vilnius: Vaga.

Dulaitienė-Glemžaitė Elvyra 1958. *Kupiškėnų senovė: etnografija ir tautosaka*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Gimbutienė, Marija 1994. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*, Vilnius: Mintis.

Greimas, Algirdas Julius 1990. *Tautos atminties beiškant: apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago: Moksas.

Jucevičius, Liudvikas Adomas 1959. *Raštai*, vertė D. Urbas, įvadas M. Lukšienės, komentarai M. Lukšienės ir Z. Slaviūno, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Иванов, В. В., Топоров, В. Н. 1974. *Исследования в области славянских древностей*, Москва: Наука.

Элиаде, Мирча 1999. *Трактат по истории религий*, перевод с французского А. А. Васильева, т. II, Санкт-Петербург: Алетейя.